New Research in Islamic Humanities Studies
Online ISSN : 2980 - 8944
https://api.lu.ac.ir/
Lorestan University

The Rules and Implications of Civil Liability for Medical Errors Arising from Modern Technology: A Comparative Study of Iraqi, Iranian, and American Law

Ahmad Shaker Karame Sarai[1], Ahmad Deylami[2] ✉

1. PhD Student in Private Law, Department of Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran.
   Email: as3590725@gmail.com
2. Corresponding author, Associate Professor, Department of Law, University of Qom, Qom, Iran.
   Email: A-deylami@qom.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 06 January 2026
Received in revised form 06 May 2026
Accepted 06 June 2026
Available online 22 June 2026

Keywords:
Medical Technology,
Medical Errors,
Civil Liability,
Medical Artificial Intelligence,
Medical Harm,
Compensation

ABSTRACT

Objective: The accelerating development of medical technologies has brought about fundamental transformations in the domain of healthcare, such that modern technologies including artificial intelligence systems, medical robots, advanced diagnostic and therapeutic equipment, and digital systems for managing medical data have become essential instruments in the provision of medical services by physicians and healthcare institutions. Despite the positive role of these technologies in enhancing diagnostic accuracy, improving therapeutic efficacy, and reducing medical risks, their employment may in certain instances lead to errors or harms that expose the patient's health to injury a matter that raises complex legal questions concerning the basis of civil liability, the determination of the party responsible for compensation, and the possibility of holding liable the physician, the healthcare institution, the manufacturer, or the developer of the technology.

Method: The present study, employing a descriptive-analytical and comparative method, examines the effects and rulings of civil liability arising from medical errors associated with modern technologies in the form of a comparative study among the legal systems of Iraq and Iran and the law of the United States of America, in order to elucidate the adequacy of the traditional rules of civil liability in covering errors arising from modern medical technologies and the suitability of existing legal rules for determining liability for damages stemming from the interaction between the physician and medical technology.

Results: Furthermore, the impact of the nature of modern technologies upon the elements of civil liability particularly the effects consequent upon the establishment of liability and the methods of compensation and payment of damages to the patient is examined. The findings of the research indicate that technological developments in the medical domain pose novel challenges before the rules of civil liability, particularly in cases where determining the origin of the error is difficult or where the physician's contribution intermingles with that of the technical system or the institution manufacturing and developing the technology.

Conclusion: Accordingly, the necessity of formulating a more transparent legal framework is felt one that establishes a balance among the encouragement of medical innovation, the protection of patients, and the guarantee of the injured party's access to adequate compensation.

Cite this article: Shaker Karame Sarai, A. & Deylami, A. (2026). The Rules and Implications of Civil Liability for Medical Errors Arising from Modern Technology: A Comparative Study of Iraqi, Iranian, and American Law. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (10), 1-22. https://doi.org/10.22034/api.2026.2109760.2019

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.
Publisher: Lorestan University.
DOI: https://doi.org/10.22034/api.2026.2109760.2019

Introduction

The medical domain has, in recent decades, witnessed an accelerating technological transformation that has manifestly altered the nature of medical practice and the modalities of delivering healthcare services. Medical care no longer relies essentially upon the personal skills and experiences of the physician; rather, it increasingly depends upon a broad spectrum of modern technologies employed in the stages of diagnosis, treatment, follow-up, surgical procedures, and the management of medical information. This transformation has given rise to advanced applications, among which one may mention artificial intelligence systems, surgical robots, digital diagnostic equipment, advanced medical imaging technologies, electronic health records, and other instruments designed with the aim of enhancing the accuracy of medical decisions and improving the quality of healthcare.

Nevertheless, the increasing reliance upon medical technology is not devoid of legal risks, inasmuch as the employment of these technologies may lead to errors that inflict material, physical, or moral harm upon the patient. The error may arise from the physician's manner of using the technology, a defect in the medical equipment, a deficiency in the design or programming of the system, the inaccuracy of the data upon which the system relies, or the difficulty of predicting the outcomes that certain advanced applications of technology may produce. When these factors intersect with one another, the legal problem becomes more complex, such that determining the party liable for the harm requires a precise analysis of the nature of the relationship among the physician, the patient, the healthcare institution, and the manufacturer or developer of the technology.

The significance of the subject likewise arises from the fact that the traditional rules of medical civil liability were formed in a context in which the physician was the principal element of the treatment process, whereas today modern technologies participate, directly or indirectly, in the adoption or execution of the medical decision. Consequently, establishing medical error is no longer always dependent solely upon the physician's conduct; rather, it may require an examination of the performance of the technical system, its degree of safety, the accuracy of the data upon which it relies, and the extent of the physician's adherence to his duties when employing it.

The manner of addressing these issues differs from one legal system to another. Hence, the comparison of Iraqi law, Iranian law, and the law of the United States of America acquires particular significance, so that the capacity of the legal rules of each system to confront damages arising from modern medical technologies, the determination of the legal basis of liability and the persons who may be held liable, as well as the effects consequent upon the establishment of liability and the methods of compensating the injured patient, may be rendered evident.

Accordingly, the present study examines the effects and rulings of civil liability arising from medical errors stemming from modern technologies in the form of a comparative study among Iraq, Iran, and the United States of America, in order to elucidate the extent of the

suitability of existing legal rules to the accelerating technological developments in the medical domain, to reveal the points of commonality and difference among the legal systems under study, and ultimately to arrive at the most important findings and recommendations capable of contributing to the enhancement of legal protection for the patient, without restricting the utilization of technological advancements in the medical domain.

Method

The present study, employing a descriptive-analytical and comparative method, examines the effects and rulings of civil liability arising from medical errors associated with modern technologies in the form of a comparative study among the legal systems of Iraq and Iran and the law of the United States of America, in order to elucidate the adequacy of the traditional rules of civil liability in covering errors arising from modern medical technologies and the suitability of existing legal rules for determining liability for damages stemming from the interaction between the physician and medical technology.

Results

Furthermore, the impact of the nature of modern technologies upon the elements of civil liability particularly the effects consequent upon the establishment of liability and the methods of compensation and payment of damages to the patient is examined. The findings of the research indicate that technological developments in the medical domain pose novel challenges before the rules of civil liability, particularly in cases where determining the origin of the error is difficult or where the physician's contribution intermingles with that of the technical system or the institution manufacturing and developing the technology.

Conclusion

The employment of modern technologies in the medical domain has become a fundamental reality in medical practice and has contributed significantly to the development of diagnostic and therapeutic instruments and the enhancement of the level of healthcare services. Nevertheless, this transformation has, in turn, given rise to novel forms of medical risks and errors that differ in nature from traditional errors a matter that has generated legal challenges pertaining to the determination of civil liability for the damages arising therefrom.

The comparative study of Iraqi law, Iranian law, and American law demonstrated that the general rules of civil liability may constitute an important basis for confronting a portion of these damages; however, the technical and complex nature of modern medical errors may render difficult the determination of the origin of the error and the proof of the causal relationship between the employment of the technology and the harm inflicted upon the patient. Furthermore, the multiplicity of parties involved in the production, development, and employment of medical technology necessitates a reconsideration of certain traditional mechanisms for determining liability.

In light of these findings, the necessity of developing the legal regulation of medical civil liability in a manner proportionate to technical developments becomes evident such that a

balance is established between the protection of patients, on the one hand, and the avoidance of imposing liability for technical outcomes beyond the control of physicians and healthcare institutions, on the other. Likewise, the strengthening of the rules of proof and technical expertise and the determination of the obligations of each of the parties participating in the cycle of medical technology are essential in order to guarantee effective legal protection for the injured parties.

Furthermore, it follows from this research that technological transformation in the medical domain should not be regarded as a factor necessarily leading to an increase in the physician's liability; rather, it should be considered a new element in the medical process that necessitates a redefinition of the nature of the obligations of each of its parties. The physician's obligation to employ modern technologies must be accompanied by the duty to ascertain their suitability to the medical condition, to observe the relevant technical guidelines, and to monitor the outcomes of their employment, whereas the manufacturing and developing institutions bear obligations regarding product safety, accuracy of design and its updating, and disclosure of its risks. Accordingly, the determination of liability must rest upon the nature of the role each party has played and the extent of his participation in the occurrence of the harm, rather than upon an abstract presumption of one party's liability.

Moreover, the research reveals the significance of establishing a balance between the patient's right to protection and compensation, on the one hand, and the necessity of preventing the postponement of progress and innovation in the medical domain owing to the unrestrained expansion of the scope of civil liability, on the other. This requires the enactment of clear legal rules that guarantee the patient's access to evidence and appropriate technical expertise and assist the judiciary in determining the origin of the error and the causal relationship, with due regard to the technical characteristics of the technology employed.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی
شاپا الکترونیکی: ۸۹۴۴-۲۹۸۰
https://api.lu.ac.ir/
دانشگاه لرستان

آثار و احکام مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای پزشکی برخاسته از فناوری‌های نوین؛ مطالعهٔ تطبیقی حقوق عراق، ایران و ایالات متحدهٔ آمریکا

احمد شاکر کرم السرای[۱]، احمد دیلمی[۲] ✉

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: as3590725@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: A-deylami@qom.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی،

تاریخچه مقاله:
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۶
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۶
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

کلیدواژه‌ها:
فناوری پزشکی،
خطاهای پزشکی،
مسئولیت مدنی،
هوش مصنوعی پزشکی،
زیان پزشکی،
جبران خسارت

چکیده

هدف: توسعهٔ شتابان فناوری‌های پزشکی دگرگونی‌های بنیادینی در حوزهٔ مراقبت‌های سلامت پدید آورده است؛ به‌گونه‌ای که فناوری‌های نوین، از جمله سامانه‌های هوش مصنوعی، ربات‌های پزشکی، تجهیزات پیشرفتهٔ تشخیصی و درمانی و سامانه‌های دیجیتال مدیریت داده‌های پزشکی، به ابزارهایی اساسی در ارائهٔ خدمات پزشکی از سوی پزشکان و مؤسسات درمانی تبدیل شده‌اند. با وجود نقش مثبت این فناوری‌ها در افزایش دقت تشخیص، ارتقای کارایی درمان و کاهش مخاطرات پزشکی، به‌کارگیری آن‌ها ممکن است در پاره‌ای موارد به خطاها یا زیان‌هایی بینجامد که سلامت بیمار را در معرض آسیب قرار می‌دهد؛ امری که پرسش‌های حقوقی پیچیده‌ای را در خصوص مبنای مسئولیت مدنی، تعیین شخص مسئول جبران زیان و امکان مسئول دانستن پزشک، مؤسسهٔ درمانی، تولیدکننده یا توسعه‌دهندهٔ فناوری مطرح می‌سازد.

روش پژوهش: پژوهش حاضر با روش توصیفی–تحلیلی و تطبیقی، آثار و احکام مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای پزشکی مرتبط با فناوری‌های نوین را در قالب مطالعه‌ای تطبیقی میان نظام‌های حقوقی عراق و ایران و حقوق ایالات متحدهٔ آمریکا بررسی می‌کند تا میزان کفایت قواعد سنتی مسئولیت مدنی در پوشش خطاهای ناشی از فناوری‌های نوین پزشکی و تناسب قواعد حقوقی موجود برای تعیین مسئولیت در قبال زیان‌های برخاسته از تعامل پزشک و فناوری پزشکی را روشن سازد.

یافته‌ها: همچنین تأثیر ماهیت فناوری‌های نوین بر ارکان مسئولیت مدنی، به‌ویژه آثار مترتب بر احراز مسئولیت و شیوه‌های جبران خسارت و پرداخت غرامت به بیمار، مورد بررسی قرار می‌گیرد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تحولات فناورانه در حوزهٔ پزشکی چالش‌های تازه‌ای پیش روی قواعد مسئولیت مدنی قرار می‌دهد، به‌ویژه در مواردی که تعیین منشأ خطا دشوار است یا سهم پزشک با سامانهٔ فنی یا نهاد تولیدکننده و توسعه‌دهندهٔ فناوری درهم می‌آمیزد.

نتیجه‌گیری: از این رو، ضرورت تدوین چارچوب حقوقی شفاف‌تری احساس می‌شود که میان تشویق نوآوری پزشکی، حمایت از بیماران و تضمین دستیابی زیان‌دیده به جبران خسارت مناسب توازن برقرار کند.

استناد: شاکر کرم السرای، احمد و دیلمی ، احمد. (۱۴۰۵). آثار و احکام مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای پزشکی برخاسته از فناوری‌های نوین؛ مطالعهٔ تطبیقی حقوق عراق، ایران و ایالات متحدهٔ آمریکا. *پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۱۰) ۵، ۲۲-۱.

https://doi.org/10.22034/api.2026.2109760.2019

ناشر: دانشگاه لرستان.

© نویسندگان.

DOI: https://doi.org/10.22034/api.2026.2109760.2019

مقدمه

حوزهٔ پزشکی در دهه‌های اخیر شاهد تحولی فناورانه و شتابان بوده که به‌روشنی ماهیت طبابت و شیوه‌های ارائهٔ خدمات سلامت را دگرگون ساخته است. مراقبت پزشکی دیگر اساساً بر مهارت‌ها و تجربه‌های شخصی پزشک متکی نیست، بلکه به‌طور فزاینده بر طیف گسترده‌ای از فناوری‌های نوین تکیه دارد که در مراحل تشخیص، درمان، پیگیری، اعمال جراحی و مدیریت اطلاعات پزشکی به کار گرفته می‌شوند. این تحول به ظهور کاربردهای پیشرفته‌ای انجامیده است که از جملهٔ آن‌ها می‌توان به سامانه‌های هوش مصنوعی، ربات‌های جراحی، تجهیزات تشخیص دیجیتال، فناوری‌های پیشرفتهٔ تصویربرداری پزشکی، پرونده‌های الکترونیکی سلامت و دیگر ابزارهایی اشاره کرد که با هدف افزایش دقت تصمیم‌های پزشکی و ارتقای کیفیت مراقبت‌های سلامت طراحی شده‌اند.

با این همه، اتکای روزافزون به فناوری پزشکی خالی از مخاطرات حقوقی نیست؛ زیرا به‌کارگیری این فناوری‌ها ممکن است به خطاهایی منجر شود که زیان مادی، جسمی یا معنوی به بیمار وارد کند. خطا ممکن است ناشی از شیوهٔ استفادهٔ پزشک از فناوری، نقص در تجهیزات پزشکی، کاستی در طراحی یا برنامه‌نویسی سامانه، نادرستی داده‌هایی که سامانه بر آن‌ها تکیه دارد، یا دشواری پیش‌بینی نتایجی باشد که برخی کاربردهای پیشرفتهٔ فناوری ممکن است به بار آورند. هنگامی که این عوامل با یکدیگر تداخل پیدا می‌کنند، مسئلهٔ حقوقی پیچیده‌تر می‌شود؛ به‌گونه‌ای که تعیین مسئول زیان نیازمند تحلیل دقیق ماهیت رابطهٔ میان پزشک، بیمار، نهاد درمانی و تولیدکننده یا توسعه‌دهندهٔ فناوری است.

اهمیت موضوع همچنین از آنجا ناشی می‌شود که قواعد سنتی مسئولیت مدنی پزشکی در بستری شکل گرفته‌اند که در آن پزشک عنصر اصلی فرایند درمان بود، حال آنکه امروزه فناوری‌های نوین به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در اتخاذ یا اجرای تصمیم پزشکی مشارکت دارند. بنابراین، احراز خطای پزشکی دیگر همواره صرفاً به رفتار پزشک وابسته نیست، بلکه ممکن است مستلزم بررسی عملکرد سامانهٔ فنی، میزان ایمنی آن، دقت داده‌های مورد اتکای آن و میزان پایبندی پزشک به وظایف خود در هنگام به‌کارگیری آن باشد.

شیوهٔ پرداختن به این مسائل از یک نظام حقوقی به نظام دیگر متفاوت است. از همین رو، مقایسهٔ حقوق عراق، حقوق ایران و حقوق ایالات متحدهٔ آمریکا اهمیتی ویژه می‌یابد تا میزان توانایی قواعد حقوقی هر نظام در مواجهه با زیان‌های ناشی از فناوری‌های نوین پزشکی، تعیین مبنای حقوقی مسئولیت و اشخاصی که می‌توان آنان را مسئول دانست، و نیز آثار مترتب بر احراز مسئولیت و شیوه‌های جبران خسارت بیمار زیان‌دیده روشن شود.

بر این اساس، پژوهش حاضر به بررسی *آثار و احکام مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای پزشکی برخاسته از فناوری‌های نوین* در قالب مطالعه‌ای تطبیقی میان عراق، ایران و ایالات متحدهٔ آمریکا می‌پردازد تا میزان تناسب قواعد حقوقی موجود با تحولات فناورانهٔ شتابان در حوزهٔ پزشکی را تبیین کند، وجوه اشتراک و افتراق نظام‌های حقوقی مورد مطالعه را آشکار سازد و در نهایت به مهم‌ترین یافته‌ها و پیشنهادهایی دست یابد که بتواند به ارتقای حمایت حقوقی از بیمار کمک کند، بی‌آنکه بهره‌گیری از پیشرفت‌های فناورانه در حوزهٔ پزشکی را محدود سازد.

بیان مسئله

مسئلهٔ پژوهش عبارت است از میزان کفایت قواعد سنتی مسئولیت مدنی پزشکی در رسیدگی به خطاها و زیان‌های ناشی از به‌کارگیری فناوری‌های نوین در حوزهٔ پزشکی، به‌ویژه در مواردی که خطای انسانی با نقص فنی یا نرم‌افزاری درهم می‌آمیزد، یا تعیین طرفی که به‌طور مستقیم موجب زیان شده دشوار است.

همچنین این مسئله در خصوص تعیین مبنای حقوقی مسئولیت مطرح است؛ اینکه آیا مسئولیت صرفاً بر عهدهٔ پزشک است یا ممکن است به مؤسسهٔ درمانی، شرکت سازنده یا توسعه‌دهندهٔ سامانهٔ فنی نیز تسری یابد؛ افزون بر اینکه قواعد سنتی جبران

خسارت تا چه اندازه برای جبران زیان‌هایی که ممکن است در نتیجهٔ به‌کارگیری فناوری‌های نوین پزشکی به بیمار وارد شود، کفایت می‌کند.

اهمیت پژوهش

اهمیت این پژوهش از گسترش روزافزون به‌کارگیری فناوری‌های نوین در حوزهٔ پزشکی و احتمالات تازهٔ وقوع خطاها و زیان‌های پزشکی که با آن همراه است، سرچشمه می‌گیرد. این اهمیت در دو جنبه نمایان می‌شود:

اهمیت علمی: پژوهش حاضر به تبیین رابطهٔ میان تحولات فناورانه و قواعد مسئولیت مدنی پزشکی و نیز میزان توانایی قواعد حقوقی سنتی در پوشش خطاهای ناشی از فناوری‌های نوین پزشکی کمک می‌کند و در این راستا سه نظام حقوقی متفاوت را با یکدیگر مقایسه می‌نماید.

اهمیت کاربردی: این جنبه در تعیین نهادهایی که ممکن است مسئولیت زیان‌های فناورانهٔ پزشکی را بر عهده گیرند، تبیین حقوق بیمار زیان‌دیده و شیوه‌های دستیابی به جبران خسارت نمود می‌یابد؛ امری که به تحقق حمایت حقوقی بیشتر از کاربران فناوری‌های پزشکی یاری می‌رساند.

پرسش‌های پژوهش

مسئلهٔ پژوهش حول پرسش اصلی زیر شکل می‌گیرد:

قواعد حقوقی در عراق، ایران و ایالات متحدهٔ آمریکا تا چه اندازه برای تعیین مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای پزشکی برخاسته از فناوری‌های نوین و تضمین جبران خسارت بیمار زیان‌دیده کفایت می‌کند؟

از این پرسش اصلی، پرسش‌های فرعی متعددی منشعب می‌شود که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. مقصود از خطاهای پزشکی ناشی از فناوری‌های نوین چیست؟

۲. آثار حقوقی مترتب بر احراز مسئولیت کدام است؟

۳. شیوه‌های جبران خسارت پیش‌بینی‌شده برای بیمار زیان‌دیده تا چه حد کافی است؟

روش پژوهش

این پژوهش اساساً بر روش توصیفی ـ تطبیقی استوار است و از رهگذر مقایسهٔ احکام و قواعد حقوقی ناظر بر احکام و آثار مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای پزشکی برخاسته از فناوری‌های نوین در حقوق عراق، حقوق ایران و حقوق آمریکا، وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها را تبیین می‌کند.

همچنین پژوهش از روش تحلیلی برای تحلیل متون قانونی و قواعد مربوط به مسئولیت مدنی پزشکی و تفسیر میزان انطباق آن‌ها بر زیان‌های ناشی از فناوری‌های نوین پزشکی بهره می‌گیرد و آثار حقوقی مترتب بر تحقق مسئولیت و شیوه‌های جبران زیان را نیز تحلیل می‌کند.

بر تحقق مسئولیت مدنی مجموعه‌ای از آثار حقوقی مترتب می‌شود که در جوهر خود حمایت از زیان‌دیده و فراهم‌ساختن امکان جبران زیان واردشده به او را هدف قرار می‌دهند؛ خواه زیان به شخص او، به مال او یا به منفعتی مشروع که مورد حمایت قانون است، وارد شده باشد. حمایت حقوقی صرفاً با اثبات مسئولیت برای شخص مسئول تحقق نمی‌یابد، بلکه مستلزم وجود ابزارهای حقوقی است که زیان‌دیده را قادر سازد حمایت قضایی را به جریان اندازد و حقوق ناشی از فعل زیان‌بار را مطالبه کند؛ که در رأس آن‌ها، اقامهٔ دعوا و مطالبهٔ خسارت قرار دارد.

نظام‌های حقوقی در تنظیم این مسائل، بسته به ماهیت قواعد حاکم بر مسئولیت مدنی، میزان مداخلهٔ قانون‌گذار در تعیین شرایط و آثار مطالبه، و نقش دستگاه قضایی در ارزیابی زیان و تعیین خسارت، با یکدیگر تفاوت دارند. این امر در مقایسهٔ

نظام‌های حقوقی عراق، ایران و آمریکا به‌روشنی نمایان است؛ چه، در حالی که حقوق عراق و ایران بر تدوین بخش مهمی از احکام مسئولیت مدنی در قالب قانون استوارند، نظام آمریکا به میزان زیادی بر قواعد مسئولیت مدنی خارج از قرارداد (شبه‌جرم) که از رهگذر رویهٔ قضایی تکامل یافته‌اند، و نیز بر مجموعه‌های بازگفت حقوق (Restatements) و دکترین حقوقی تکیه دارد (Dobbs et al., 2022).

حق زیان‌دیده در اقامهٔ دعوای مسئولیت مدنی در صدر این آثار قرار دارد؛ چرا که ابزاری است که زیان‌دیده به‌واسطهٔ آن می‌تواند به دادگاه مراجعه و حمایت از حق یا منفعت مشروع خود را مطالبه کند. صِرف شناسایی حق ماهوی بر جبران خسارت برای تحقق عملی حمایت حقوقی کافی نیست، مگر آنکه با ابزاری شکلی همراه باشد که به صاحب حق امکان دهد اختلاف را نزد مرجع قضایی صالح مطرح کند، ارکان زیان را اثبات نماید و ضمانت اجرای مدنی مقرر در قانون را مطالبه کند. از این رو، دعوای مسئولیت مدنی پیوندی تنگاتنگ با اصل حمایت قضایی دارد؛ زیرا دستگاه قضایی مرجعی است که احراز تحقق ارکان مسئولیت و تعیین آثار آن را مطابق قانون بر عهده دارد (عنید و عبده، ۲۰۲۴).

تکلیف شخص مسئول به جبران زیان از حیث اهمیت کمتر از حق زیان‌دیده در اقامهٔ دعوا نیست؛ چرا که جبران خسارت، در مواردی که زیان قابل جبران مالی است، اثر اصلی مسئولیت مدنی به شمار می‌رود. جبران خسارت در صورت فراهم‌بودن شرایط قانونی، به جبران زیانی که به زیان‌دیده وارد شده و منفعتی که از او فوت گردیده نظر دارد و ممکن است در حدودی که هر نظام حقوقی مقرر می‌کند، به زیان معنوی نیز تسری یابد. در اینجا اهمیت نقش قضایی در ارزیابی خسارت آشکار می‌شود؛ زیرا زیان‌ها از حیث ماهیت، دامنه و آثار از موردی به مورد دیگر متفاوت‌اند و همین امر ارزیابی آن‌ها را به اوضاع و احوال هر واقعه، ادلهٔ ارائه‌شده در آن و قواعد سببیتی که دامنهٔ زیان منتسب به مسئول را معین می‌کنند، وابسته می‌سازد (صفایی و رحیمی، بی‌تا).

از سوی دیگر، آثار مسئولیت مدنی همواره به ادامهٔ نزاع در دادگاه تا صدور حکم قطعی وابسته نیست؛ زیرا ممکن است طرفین دعوا به سازش بر سر رسیدگی به آثار مترتب بر مسئولیت، به‌ویژه در خصوص جبران زیان و پرداخت خسارت، روی آورند. این امر اهمیت ارادهٔ مشترک طرفین را در فیصلهٔ دعاوی مدنی و دستیابی به راه‌حلی که منافع آنان را در حدود مجاز قانونی تأمین کند، نشان می‌دهد. سازش ممکن است به کوتاه‌شدن فرایند دادرسی و کاهش هزینه‌های ناشی از تداوم خصومت بینجامد، هرچند همچنان تابع ضوابط قانونی است که تضمین می‌کنند حقوقی که اسقاط آن‌ها یا توافق بر خلاف آن‌ها جایز نیست، خدشه‌دار نشوند. هوش مصنوعی پرخطر (مانند تشخیص پزشکی) را تحت مسئولیت بدون تقصیر قرار داده، بدون نیاز به اثبات تقصیر، اما شخصیت حقوقی کامل اعطا نکرده (فقط مسئولیت مشترک اپراتور و تولیدکننده) (فرج‌پور و دیگران، ۱۴۰۴).

اهمیت مطالعهٔ تطبیقی در این مقاله از رهگذر بررسی شیوهٔ رویارویی حقوق عراق، حقوق ایران و حقوق آمریکا با این آثار و ابزارها آشکار می‌شود. این نظام‌ها با وجود اشتراک در هدف کلی، یعنی حمایت از زیان‌دیده و جبران زیان، از حیث ابزارهای حقوقی و مبانی مورد استناد، به تبع ساختار تقنینی و قضایی هر نظام، با یکدیگر تفاوت دارند. در نظام‌های عراق و ایران، قواعد مدنی و تقنینی ناظر بر مسئولیت و جبران خسارت اهمیت محوری دارند، در حالی که نظام آمریکا با تعدد منابع قواعد مسئولیت مدنی و تکامل آن‌ها از رهگذر قانون‌گذاری، رویهٔ قضایی و قواعد مسئولیت مدنی خارج از قرارداد متمایز می‌شود (Keeton et al., 1984).

حقوق عراق

مبنای ماهوی حق زیان‌دیده در طرح دعوای قضایی، بر ثبوت تعهد به جبران خسارت در ذمهٔ شخص مسئول استوار است. بدین معنا که هرگاه فعل زیان‌بار محقق شود و به زیان‌دیده خسارتی وارد سازد، تعهد به جبران زیان مطابق احکام مسئولیت مدنی پدید می‌آید.

شمول جبران خسارت نسبت به همهٔ زیان‌ها

در این زمینه، مادهٔ (۲۰۴) قانون مدنی عراق به‌عنوان قاعده‌ای عام در باب اعمال نامشروع جلوه‌گر می‌شود؛ چرا که مقرر می‌دارد هر تعدی‌ای که به دیگری زیانی وارد کند، موجب جبران خسارت است. نتیجهٔ این حکم آن است که حمایت از زیان‌دیده به موارد معین و حصری محدود نمی‌شود، بلکه صور متعددی از تعدی را که قابلیت ایراد زیان به دیگری را دارند، در بر می‌گیرد (قانون مدنی عراق، ۱۹۵۱، مادهٔ ۲۰۴).

جبران زیان معنوی

همچنین قانون‌گذار عراقی زیان قابل جبران را به زیان مادی محدود نکرده، بلکه زیان معنوی را نیز به رسمیت شناخته است؛ چنان‌که مادهٔ (۲۰۵) مسئولیت متعدی را به جبران خسارت در موارد تعدی به آزادی، ناموس، شرف، آبرو، موقعیت اجتماعی یا اعتبار مالی، در محدوده‌ای که نص قانون ترسیم کرده، مقرر داشته است.

بدین ترتیب، حق زیان‌دیده در اقامهٔ دعوا با ماهیت حقی که مدعی آن است پیوند می‌یابد؛ هرگاه مبنای قانونی برای مطالبهٔ خسارت وجود داشته باشد و زیان‌دیده در دستیابی به آن نفع قانونی داشته باشد، می‌تواند از ابزار قضایی مقرر برای مطالبهٔ حق خود بهره گیرد.

«اتلاف» به‌عنوان مبنای مسئولیت مدنی در مواد ۱۸۶ تا ۱۹۱ قانون مدنی عراق مقرر شده است. مادهٔ ۱۸۶ قانون مدنی عراق تصریح می‌کند: هرگاه کسی مال دیگری را تلف کند یا از ارزش آن، به مباشرت یا به تسبیب، بکاهد، ضامن است، اگر در ایراد این زیان عمد یا تعدی کرده باشد. همچنین قانون‌گذار عراقی در بند نخست مادهٔ (۱۹۰) قانون مدنی تصریح کرده است که حسن نیت تلف‌کننده مانع ضمان او نیست.

از آنجا که تعدی می‌تواند به صورت خطای محض نیز تحقق یابد، می‌توان معیار انتساب عرفی را از این مادهٔ قانون عراق نیز استنباط کرد (دیلمی، ۱۴۰۵، ص. ۱۰۸).

جبران خسارت قضایی

نباید میان پیدایش حق بر جبران خسارت و حکم قضایی به جبران خسارت خلط کرد؛ نخستین به حق ماهوی مربوط است که با تحقق شرایط مسئولیت پدید می‌آید، و دومی نتیجه‌ای است که دعوا ممکن است پس از طرح اختلاف نزد دادگاه و اثبات ارکان آن، به آن منتهی شود (الأحمد، ۲۰۰۸).

رابطهٔ جبران خسارت با مسئولیت کیفری

مادهٔ (۲۰۶) قانون مدنی عراق نیز بر استقلال مسئولیت مدنی از مسئولیت کیفری، از حیث حکم به مسئولیت مدنی و میزان خسارت، تأکید می‌کند؛ چرا که مقرر می‌دارد جبران خسارت مدنی مانع اعمال مجازات کیفری در صورت فراهم‌بودن شرایط آن نیست و دادگاه در خصوص مسئولیت مدنی و میزان خسارت، بدون آنکه مقید به قواعد مسئولیت کیفری یا حکم صادره از دادگاه کیفری باشد، رأی می‌دهد. این امر مؤید آن است که دعوای مدنی قلمرو و کارکرد ویژهٔ خود را در حمایت از زیان‌دیده و جبران زیان دارد (الفضل، ۲۰۱۲).

مبنای حقوقی جبران خسارت

بنابراین، می‌توان گفت مبنای حقوقی حق زیان‌دیده در اقامهٔ دعوای مسئولیت مدنی در عراق بر حمایت از حق یا منفعتی که مورد تعدی قرار گرفته و بر الزام واردکنندهٔ زیان به جبران آن در صورت تحقق شرایط مسئولیت استوار است. اهمیت این

مبنا در آن است که مانع می‌شود زیان صرفاً واقعه‌ای مادی باقی بماند و آن را به قلمرو آثار حقوقی‌ای منتقل می‌کند که زیان‌دیده می‌تواند آن‌ها را نزد دادگاه مطالبه کند.

قانون‌گذار عراقی جبران خسارت را به زیان مالی مستقیم محدود نکرده، بلکه برخی صور زیان معنوی را نیز به رسمیت شناخته است. مادهٔ (۲۰۵) قانون مدنی عراق به جبران زیان معنوی پرداخته است؛ از جمله تعدی به آزادی، ناموس، شرف، آبرو، موقعیت اجتماعی یا اعتبار مالی.

این امر گستردگی قلمرو حمایتی را که قانون برای زیان‌دیده فراهم می‌آورد، آشکار می‌سازد؛ چرا که موضوع جبران خسارت می‌تواند منفعتی مالی یا شخصی باشد، مشروط بر آنکه شرایط قانونی لازم فراهم باشد (قانون مدنی عراق، ۱۹۵۱، مواد ۲۰۵، ۲۰۸ و ۲۰۹).

جبران خسارت ناشی از تفویت منفعت

همچنین زیان مادی به خسارت واقعی که عملاً وارد شده محدود نمی‌شود، بلکه می‌تواند منفعتی را نیز که از زیان‌دیده فوت شده، در صورتی که نتیجهٔ طبیعی فعل زیان‌بار باشد، در بر گیرد. این امر با قاعده‌ای که مادهٔ (۲۰۷) در ارزیابی خسارت مقرر داشته، همسو است.

بنابراین، تعیین دامنهٔ جبران خسارت به میزان زیانی که وقوع آن ثابت شده و به رابطهٔ میان این زیان و فعل نامشروع بستگی دارد.

جبران خسارت توافقی

با وجود اهمیت سازش در فیصلهٔ آثار مسئولیت مدنی، آزادی طرفین در توافق مطلق نیست، بلکه تابع حدودی است که قانون در راستای حمایت از نفع عمومی و حقوق طرفین مقرر می‌دارد.

در رأس این حدود، عدم جواز توافق بر خلاف نظم عمومی، اخلاق حسنه یا قواعد حقوقی آمره قرار دارد. حقوقی که تصرف در آن‌ها جایز نیست، نمی‌توانند صرفاً به استناد توافق طرفین موضوع اسقاط صحیح قرار گیرند.

همچنین سازش باید از ارادهٔ صحیح و آزاد ناشی شود. اگر ثابت شود که یکی از طرفین توافق را تحت تأثیر اکراه یا در نتیجهٔ تدلیس یا اشتباه مؤثر منعقد کرده است، صحت توافق می‌تواند مطابق قواعد عمومی محل تردید و بررسی قرار گیرد.

همچنین موضوع توافق باید روشن باشد، به‌ویژه هنگامی که هدف، خاتمهٔ قطعی مطالبه است. اگر طرفین بر مبلغ معینی توافق کنند، بدون آنکه مشخص سازند این مبلغ تمام خسارت را تشکیل می‌دهد یا بخشی از آن را، ممکن است نزاع تازه‌ای بر سر قلمرو توافق پدید آید (ذنون، ۱۹۶۲).

از دیگر حدود مهم، ضرورت عدم استفاده از سازش برای اضرار به غیر است. اگر توافق دو طرف به حقوق شخص ثالثی لطمه وارد کند، اعتبار و آثار این توافق به‌طور خودکار به شخص ثالثی که طرف آن نبوده است، تسری نمی‌یابد.

همچنین سازش باید به حقوقی مربوط باشد که طرفین اختیار تصرف در آن‌ها را دارند. اگر نزاع به حقی شخصی یا مالیِ قابل تصرف مربوط باشد، اصولاً می‌توان آن را با توافق تنظیم کرد؛ اما حقوقی که قواعد آمره از آن‌ها حمایت می‌کنند یا اسقاط آن‌ها جایز نیست، خارج از قلمرو آزادی قراردادی باقی می‌مانند.

اهمیت این حدود در مسئولیت مدنی هنگامی آشکار می‌شود که آثار زیان گسترده یا چندجانبه باشد. ممکن است بیش از یک زیان‌دیده یا بیش از یک مسئول وجود داشته باشد و توافق یکی از طرفین نمی‌تواند علیه اشخاصی که در آن مشارکت نداشته‌اند، آثار حقوقی ایجاد کند.

از سوی دیگر، سازش نباید به پنهان‌سازی واقعه‌ای که نقض قانون محسوب می‌شود یا به تعطیل یک قاعدهٔ حقوقی آمره منجر شود. کارکرد سازش مدنی رسیدگی به آثار مدنی نزاع است و لزوماً به معنای زوال مسئولیت کیفری در صورتی که واقعه مطابق قانون جرم محسوب شود، نیست (عبدالحکیم، ۱۹۹۸).

همچنین باید توجه داشت که توافق بر جبران خسارت، در همهٔ موارد مانع اعمال قواعد مربوط به مسئولیت در قبال زیان‌های آتی که در زمان توافق شناخته‌شده یا قابل تعیین نبوده‌اند، نیست؛ این امر به ماهیت توافق و قواعد حقوقی حاکم بر آن بستگی دارد.

بنابراین، تعیین دقیق قلمرو سازش برای تحقق امنیت حقوقی امری اساسی است. هرچه توافق در بیان واقعهٔ مورد اختلاف، میزان خسارت، شیوهٔ ایفا و قلمرو اسقاط روشن‌تر باشد، احتمال بروز نزاع تازه کمتر خواهد بود.

این حدود نشان می‌دهد که سازش ابزاری برای فرار از قانون نیست، بلکه ابزاری حقوقی است که در چارچوب مجاز قانونی عمل می‌کند. از این رو، رعایت قواعد آمره شرط اساسی صحت سازش و ثبات آثار آن به شمار می‌رود.

حقوق ایران

در حوزهٔ مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای پزشکی، ممکن است پزشک یا ارائه‌دهندهٔ خدمات پزشکی با موقعیت‌هایی مواجه شود که در آن‌ها منافع سلامت بیمار با یکدیگر تعارض دارند یا اتخاذ تصمیم درمانی سریع برای پیشگیری از زیانی بزرگ‌تر ضروری است. اهمیت این موقعیت‌ها هنگام به‌کارگیری فناوری‌های نوین در حوزهٔ پزشکی افزایش می‌یابد؛ زیرا تصمیم پزشکی ممکن است بر تجهیزات یا سامانه‌های الکترونیکی‌ای متکی باشد که پزشک را در تشخیص، درمان یا پایش وضعیت سلامت بیمار یاری می‌کنند. در این حالت، توجه صرف به نتیجهٔ زیان‌بار کافی نیست، بلکه باید اوضاع و احوالی که تصمیم در آن اتخاذ شده و میزان پایبندی پزشک به موازین پزشکی و فنی لازم را بررسی کرد.

اگر پزشک از دستگاهی پزشکی یا سامانه‌ای فنی به منظور دفع خطری قریب‌الوقوع از بیمار استفاده کند و در نتیجهٔ این استفاده زیان دیگری پدید آید، مسئولیت صرفاً به سبب تحقق زیان مستقر نمی‌شود؛ بلکه باید احراز کرد که آیا به‌کارگیری فناوری مطابق موازین پزشکی و فنی صورت گرفته است یا خیر، و آیا پزشک اقدامات لازم را برای اطمینان از ایمنی ابزار مورد استفاده و تناسب آن با وضعیت بیمار انجام داده است. این امر هنگامی اهمیت بیشتری می‌یابد که فناوری مورد استفاده نوین باشد یا بر سامانه‌های هوشمندی مبتنی باشد که ممکن است نتایج یا توصیه‌هایی به پزشک ارائه دهند که پیش از اتکا به آن‌ها نیازمند ارزیابی حرفه‌ای‌اند.

این نتیجه با مبنای عام مسئولیت مدنی در حقوق ایران همسو است؛ چرا که مادهٔ نخست قانون مسئولیت مدنی، مسئولیت کسی را مقرر می‌دارد که عمداً یا در نتیجهٔ بی‌احتیاطی موجب ورود زیان به دیگری شود؛ اعم از زیانی که به جسم یا سلامت وارد می‌شود یا به حقوقی که قانون از آن‌ها حمایت می‌کند. بنابراین، به‌کارگیری ابزارهای فناورانه در حوزهٔ پزشکی از قواعد عمومی مسئولیت خارج نیست، مشروط بر آنکه تقصیر، زیان و رابطهٔ سببیت میان آن دو احراز شود (قانون مسئولیت مدنی، ۱۳۳۹، مادهٔ ۱).

همچنین معیار خطای پزشکی به میزان پایبندی پزشک به معیارهای سنتی پزشکی محدود نمی‌شود، بلکه به میزان رعایت قواعد فنی مرتبط با فناوری‌ای که پزشک به‌کارگیری آن را برگزیده نیز تسری می‌یابد. اگر پزشک از سامانه‌ای تشخیصی مبتنی بر هوش مصنوعی استفاده کند، تکلیف او به واردکردن داده‌های بیمار به سامانه و انتظار برای نتیجه محدود نمی‌شود، بلکه موظف است پیش از اتخاذ تصمیم درمانی، خروجی‌ها را ارزیابی و با داده‌های پزشکی موجود مقایسه کند.

پژوهشی جدید در ایران دربارهٔ مسئولیت پزشک در به‌کارگیری ابزارهای مبتنی بر هوش مصنوعی تأکید کرده است که پزشکی که به استفاده از این ابزارها تصمیم می‌گیرد، نمی‌تواند برای گریز از مسئولیت به نداشتن دانش فنی کافی استناد کند، بلکه همچنان مسئول آزمودن، بازبینی و نظارت بر نتایجی است که سامانه تولید می‌کند، پیش از آنکه به آن‌ها اتکا نماید؛ چرا که این امر در زمرهٔ موازین فنی‌ای است که رعایت آن‌ها در کار پزشکی الزامی است (تیموری و همکاران، ۱۴۰۵).

از سوی دیگر، اگر زیان از نقص در خود دستگاه یا سامانهٔ فنی ناشی شده باشد، نباید مسئولیت پزشک را به‌طور خودکار مفروض دانست، بلکه باید منشأ نقص و نهادی را که تکلیف نگهداری، به‌روزرسانی یا نظارت بر عهدهٔ او بوده، معین کرد. ممکن است خطا به طراحی دستگاه، نرم‌افزار مورد استفاده، داده‌های واردشده به آن، شیوهٔ راه‌اندازی آن یا عدم به‌روزرسانی آن مطابق الزامات فنی مربوط باشد. در تحلیلی تطبیقی از نظامهای آمریکا، اتحادیه اروپا، آلمان وایران نشان می‌دهد رویکردهای مسئولیت

مدنی هوش مصنوعی هنوز به الگویی یکپارچه نرسیده‌اند و حقوق ایران کماکان بر شخصیت حقوقی انسانی و شرکت استوار است (فرج‌پور و جی. گانکل، ۱۴۰۵).

بنابراین، به‌کارگیری فناوری‌های نوین در حوزهٔ پزشکی به‌خودی‌خود نه موجب استقرار مسئولیت مدنی می‌شود و نه آن را نفی می‌کند، بلکه به یکی از عناصر ارزیابی تقصیر و سببیت تبدیل می‌شود. معیار واقعی عبارت است از میزان رعایت تکالیف حرفه‌ای و فنی‌ای که ماهیت فناوری مورد استفاده بر پزشک یا نهاد درمانی تحمیل می‌کند و میزان امکان پیش‌بینی یا پیشگیری از زیان در اوضاع و احوالی که فرایند درمان در آن انجام شده است.

جبران زیان مادی

قانون مسئولیت مدنی ایران از گستردگی قلمرو زیان‌هایی که می‌توانند مورد حمایت حقوقی قرار گیرند، برخوردار است. نص عام مادهٔ نخست به زیان مادی و معنوی هر دو اشاره کرده و نیز مجموعه‌ای از حقوق و منافع را که ممکن است مورد تعدی قرار گیرند، برشمرده است.

جبران زیان باید به شکلی موجه و پذیرفتنی صورت گیرد. اما آیا عنوانی که «موجب» یا «مبنای» ضمان و مسئولیت مدنی نامیده می‌شود، عنوانی است که می‌تواند میان فعل و شخص رابطه برقرار کند؟ یا عنوانی است که بر وجود رابطه‌ای میان فعل و زیان دلالت دارد؟ یا عنوانی است که می‌تواند زیان حاصل را به فعلی معین پیوند دهد و در عین حال بر وجود رابطه‌ای میان آن فعل و شخصی معین دلالت کند؟ عقلاً صورت دیگری جز این‌ها قابل تصور نیست.

اگر عنوانی صرفاً بیانگر وجود رابطه‌ای خاص، مانند رابطهٔ فاعلیت میان شخص یا اشخاصی و فعلی معین باشد، اما نتواند وجود نوعی رابطه میان فعل و زیان را اثبات کند، نمی‌توان آن را مبنا و موجب مسئولیت مدنی دانست. به همین ترتیب، اگر عنوانی صرفاً بیانگر وجود نوعی رابطه، مانند رابطهٔ سببیت میان فعل و زیان باشد، اما از وجود رابطه‌ای میان فعل و شخص یا اشخاصی معین حکایت نکند، نمی‌توان آن را مبنا و موجب ضمان و مسئولیت مدنی تلقی کرد (دیلمی، ۱۴۰۵).

در نتیجه، تنها عنوانی را می‌توان مبنای ضمان و مسئولیت مدنی دانست که از یک سو بیانگر وجود نوعی رابطه میان فعل و زیان، و از سوی دیگر بیانگر وجود نوعی رابطه میان فعل و شخص باشد. در پرتو این تحلیل، آیا تقصیر خواه در مفهوم شخصی آن (عمد و شبه‌عمد) و خواه در مفهوم نوعی آن که جز نوعی نقض و تخلف از تکلیفی پیشینِ موجود، یعنی تکلیف به رفتار همچون انسانی متعارف و معقول، را در بر نمی‌گیرد، می‌تواند نقش موجب و مبنای مسئولیت مدنی را ایفا کند؟

این بدان معناست که جبران خسارت به آسیب به اموال محدود نمی‌شود، بلکه می‌تواند به زیان‌هایی که برخی منافع شخصی و معنوی را متأثر می‌سازند نیز تسری یابد.

این قاعده در مواردی که بیان زیان با معیار مالی مستقیم دشوار است، اهمیتی ویژه می‌یابد؛ چرا که دادگاه ناگزیر است ماهیت تعدی، آثار آن و اوضاع و احوال زیان‌دیده را در نظر گیرد (دیلمی، ۱۴۰۵).

اهمیت زیان مادی در آن است که تعیین آن در بسیاری از موارد نسبت به زیان معنوی قابلیت ارزیابی بیشتری دارد؛ چرا که آثار آن ممکن است در قالب مبالغ یا خسارات مالی‌ای ظاهر شود که می‌توان در فرایند ارزیابی به آن‌ها استناد کرد. با این حال، سهولت ارزیابی زیان مادی به معنای آن نیست که اثبات آن همواره ساده است؛ زیرا زیان ممکن است به خسارات آتی یا منافعی که در نتیجهٔ فعل زیان‌بار از زیان‌دیده فوت شده، تسری یابد (خانی و نوجوان، بی‌تا).

جبران زیان بدنی

برای نمونه، تعدی به سلامت شخص ممکن است به هزینه‌های مستقیم درمان بینجامد، اما ممکن است به کاهش توانایی او در کار یا افزایش مستمر هزینه‌های زندگی‌اش نیز منجر شود. قانون مسئولیت مدنی به‌طور خاص به این صورت پرداخته و مسئولیت واردکنندهٔ زیان را در قبال زیان‌های مرتبط با صدمهٔ بدنی یا آسیب به سلامت، از جمله موارد کاهش یا ازکارافتادگی

و افزایش هزینه‌های زندگی، مقرر داشته و به دادگاه اختیار داده است که چگونگی جبران خسارت را با توجه به اوضاع و احوال قضیه تعیین کند.

ایراد زیان به دیگری به‌تنهایی برای پیدایش مسئولیت مدنی کافی نیست؛ بلکه زیان باید به مال یا نوعی حق مالی وارد شود که آن حق مالی یا مال، مشروع، مورد حمایت و محترم باشد، به‌گونه‌ای که اشخاص مکلف به احترام آن و خودداری از اضرار به آن باشند. اضرار به دیگران هنگامی مسئولیت مدنی ایجاد می‌کند که در عین حال مصداق نقض و عدم احترام به اموال و حقوق مالی مشروع و محترم دیگران باشد. بر این اساس، بررسی عنصر قانونی در مسئولیت مدنی در دو گفتار صورت می‌گیرد: نخست، بررسی اجمالی مهم‌ترین تکالیف مالی اشخاص، یعنی تعیین انواع این تکالیف، ضروری است؛ سپس چگونگی و انواع نقض این تکالیف مورد مطالعه قرار می‌گیرد (دیلمی، ۱۴۰۵).

عنصر هنجاری یکی از شرایط مسئولیت مدنی به شمار می‌رود. اصطلاح «شرط مسئولیت مدنی» در این پژوهش از یک سو در برابر مبنای مسئولیت مدنی، یعنی موجب پیدایش آن، و از سوی دیگر در برابر «عوامل معافیت از مسئولیت مدنی» به کار می‌رود. بنابراین، شرط در اینجا به همان معنای فلسفی به کار رفته است؛ یعنی چیزی که با فقدان آن مشروط محقق نمی‌شود، اما وجود آن به‌تنهایی برای تحقق مشروط کافی نیست و برخلاف مبنا یا موجب مسئولیت مدنی که نقش اصلی را در این زمینه ایفا می‌کند، در پیدایش مشروط (مسئولیت مدنی) نقش اصلی ندارد.

شرط هنجاری مسئولیت مدنی متضمن آن است که فعل یا ترک فعلی که عنصر اصلی سازندهٔ مسئولیت مدنی است، فعلی خطاآمیز، نامشروع و معیوب باشد. فعل یا ترک فعل هنگامی معیوب و نامشروع تلقی می‌شود که مخالف تکلیفی ایجابی یا سلبی باشد که از پیش موجود و شناخته‌شده است. چنان‌که در ادامه به تفصیل روشن خواهد شد، در ضرورت وجود این شرط برای پیدایش مسئولیت مدنی تردیدی نیست. در این پژوهش، از این شرط با اصطلاح شرط هنجاری یا خطای مدنی یاد می‌شود؛ همانند آنچه در حقوق کیفری به‌عنوان یکی از ارکان جرم رایج است (دیلمی، ۱۴۰۵).

اما زیان معنوی با منافع غیرمالی‌ای پیوند دارد که قانون از آن‌ها حمایت می‌کند؛ مانند لطمه به اعتبار، آبرو، احساسات، کرامت یا دیگر منافع شخصی. شناسایی جبران این نوع زیان از سوی قانون‌گذار ایرانی اهمیتی ویژه داشته است؛ زیرا مؤید آن است که حمایت مدنی صرفاً به منافع مالی محدود نمی‌شود (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷).

نتیجهٔ شناسایی زیان معنوی آن است که شخصی که یکی از حقوق شخصی‌اش مورد تعدی قرار گرفته، صرفاً به این سبب که نمی‌توان از ابتدا ارزش مالی دقیقی برای زیان تعیین کرد، از حمایت حقوقی محروم نمی‌شود. جبران خسارت در اینجا بدان معنا نیست که احساسات یا اعتبار را می‌توان به‌طور کامل به مبلغی پولی فروکاست، بلکه بدین معناست که نظام حقوقی می‌کوشد ابزاری برای جبران آثار مترتب بر تعدی فراهم آورد.

تفاوت میان زیان مادی و معنوی در ماهیت اثبات نیز آشکار می‌شود. زیان مادی را اغلب می‌توان با اسناد، محاسبات، صورت‌حساب‌ها، گزارش‌ها و نظر کارشناسی اثبات کرد، در حالی که زیان معنوی ممکن است نیازمند ارزیابی‌ای باشد که پیوند بیشتری با اوضاع و احوال واقعه، ماهیت تعدی و آثار آن بر شخص زیان‌دیده دارد. از همین رو، اهمیت اختیار ارزیابی قاضی در این زمینه نمایان می‌شود.

شناسایی جبران زیان معنوی بدین معنا نیست که هر احساس ناخرسندی یا ناراحتی لزوماً به استحقاق جبران خسارت می‌انجامد؛ بلکه زیان باید با تعدی به منفعت یا حقی که قواعد حقوقی از آن حمایت می‌کنند پیوند داشته باشد و ارکان مسئولیت نیز محقق شده باشند. این امر از گسترش بی‌ضابطهٔ مطالبات جلوگیری می‌کند و میان حمایت از زیان‌دیده و پرهیز از تحمیل تعهداتی بر مسئول که فاقد مبنای حقوقی‌اند، توازن برقرار می‌سازد.

از سوی دیگر، ممکن است زیان مادی و معنوی در یک واقعه جمع شوند. ممکن است شخص در معرض تعدی‌ای قرار گیرد که به صدمهٔ بدنی بینجامد و در نتیجه هزینه‌های مالی و کاهش توانایی کار بر او تحمیل شود و در عین حال از آثار روانی یا لطمه به اعتبار شخصی‌اش نیز رنج ببرد. در این حالت، لزومی ندارد جبران خسارت به یکی از دو نوع محدود شود، بلکه حمایت می‌تواند به زیان‌های گوناگونی که ارتباط آن‌ها با فعل زیان‌بار ثابت شود، تسری یابد.

این رویکرد در موضوع مسئولیت مدنی ناشی از زیان‌های برخاسته از فناوری‌های نوین اهمیتی آشکار دارد؛ زیرا برخی افعال زیان‌بار ممکن است صرفاً به خسارت مالی مستقیم منجر نشوند، بلکه می‌توانند به لطمه به حریم خصوصی، آبرو، موقعیت تجاری یا دیگر منافع غیرمالی بینجامند. از این رو، تفکیک زیان مادی و معنوی امکان تحلیل جامع‌تر آثار مسئولیت را فراهم می‌آورد (محقق داماد، ۱۳۸۱).

بدین ترتیب می‌توان گفت حقوق ایران، از رهگذر شناسایی هر دو نوع زیان مادی و معنوی، تصوری گسترده از حمایت مدنی را برگزیده است؛ به‌گونه‌ای که هدف، جبران زیان واقعی واردشده به زیان‌دیده است و نه اکتفا به خساراتی که می‌توان آن‌ها را به‌طور مستقیم به‌صورت مالی محاسبه کرد.

شرایط سازش در جبران خسارت

به رغم مزایایی که سازش در حوزهٔ مسئولیت مدنی به همراه دارد، قانون آن را بدون قید رها نمی‌کند؛ زیرا آزادی طرفین در تنظیم حقوق خود در حدود قانون و حقوقی که تصرف در آن‌ها جایز نیست، متوقف می‌شود.

در رأس این قیود، ضرورت عدم مغایرت موضوع توافق با قواعد آمره یا نظم عمومی قرار دارد. اگر توافق تحقق نتیجه‌ای را هدف گیرد که قانون آن را منع کرده است، نمی‌تواند صرفاً از پذیرش طرفین مشروعیت بیابد (دیلمی، ۱۴۰۵).

همچنین ارادهٔ طرفین باید سالم باشد. اگر ثابت شود که یکی از طرفین در معرض اکراه قرار گرفته، دچار اشتباه مؤثر شده یا در معرض تدلیسی بوده که به انعقاد توافق انجامیده است، این امر ممکن است مطابق قواعد عمومی حاکم بر اعمال حقوقی بر صحت آن اثر بگذارد.

وجود رابطهٔ سببیت میان فعل خوانده و ورود زیان به خواهان نیز ضروری است. بنابراین، میان مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی تلازمی وجود ندارد؛ هرچند هر جرم علیه اموال و حقوق مالی، در عین حال خطای مدنیِ مورد نیاز در مسئولیت مدنی نیز به شمار می‌رود (دیلمی، ۱۴۰۵).

بر پایهٔ آنچه در این پژوهش به دست آمد، مسئولیت مدنی هرگز بدون وجود عنصر هنجاری تحقق نمی‌یابد. مقصود از عنصر هنجاری، نقض تکلیفی مشروع و پذیرفته‌شده در باب حمایت از اموال و حقوق مالی دیگران است؛ خواه به‌صراحت یا به‌طور ضمنی در قوانین موضوعه ذکر شده باشد، یا از اصول حقوقی نانوشته اما معتبر باشد، مانند لزوم رعایت نظم عمومی، مراقبت، حسن نیت یا وفای به عهد؛ و خواه این عمل نامشروع و نقض تکلیف به‌صورت عمد، شبه‌عمد یا حتی خطای محض واقع شده باشد. از همین رو، در این پژوهش «خطای مدنی» نامیده شده است، در برابر خطای کیفری (جرم) و خطای اخلاقی (گناه). نسبت خطای مدنی با این دو، نسبت عموم و خصوص من وجه است؛ عنصر هنجاری مسئولیت مدنی لزوماً جرم نیست و لزوماً گناه اخلاقی هم نیست، هرچند ممکن است یکی از آن دو باشد.

در نتیجه، این عنصر نه عین تقصیر به‌عنوان عنصری روانی است، نه ماهیتی مادی و از جنس سببیت دارد، نه ترکیبی از این‌هاست، نه ارتباط مستقیمی با شرایط اهلیت مسئولیت مدنی دارد و نه همان مسئلهٔ انتساب فعل زیان‌بار به فاعل است؛ بلکه صرفاً از رابطهٔ (تقابلی) فعل زیان‌بار با نظام هنجاری مربوط به حقوق و اموال مالی انسان‌ها ناشی می‌شود. همچنین وقوع جرم یا نقض قرارداد صرفاً به فراهم‌شدن این عنصر در مسئولیت مدنی می‌انجامد و هرگز با تحقق آن تلازم ندارد. به همین ترتیب، تفاوت میان مسئولیت قراردادی و قهری صرفاً در نوع تکلیفی است که نقض آن این عنصر هنجاری را تشکیل می‌دهد. سرانجام، تفاوت میان اینکه تعهد یا تکلیف نقض‌شده، تعهد به نتیجه باشد یا تعهد به وسیله، صرفاً در چگونگی تحقق عنصر هنجاری است (دیلمی، ۱۴۰۵).

اهمیت این قید هنگامی افزایش می‌یابد که یکی از طرفین در موقعیتی ضعیف‌تر از طرف دیگر قرار داشته باشد. در دعاوی مسئولیت مدنی، ممکن است زیان‌دیده به سبب هزینه‌های درمان یا ازدست‌دادن درآمد به‌سرعت به جبران خسارت نیاز داشته باشد؛ از این رو، رضایت به توافق باید از ارادهٔ واقعی ناشی شود و نتیجهٔ بهره‌کشی نامشروع از این شرایط نباشد.

از دیگر قیود، ضرورت روشن‌بودن قلمرو سازش است. اگر طرفین بر مبلغ معینی توافق کنند، بدون آنکه مشخص سازند این مبلغ تمام خسارت است یا بخشی از آن، ممکن است نزاع در خصوص سایر مطالبات همچنان باقی بماند (غلامعلی‌زاده و اخترکاوان، ۱۴۰۳).

از این رو، نگارش روشن توافق عنصری مهم در ثبات آن به شمار می‌رود. توافق باید واقعهٔ مورد اختلاف، میزان خسارت، شیوهٔ پرداخت، مهلت معین برای ایفا و اینکه آیا توافق به همهٔ مطالبات خاتمه می‌دهد یا تنها بخشی از آن‌ها را در بر می‌گیرد، روشن سازد.

همچنین سازش میان دو طرف نباید به اضرار به حقوق شخص ثالث بینجامد. اگر شخص دیگری حقی مستقل داشته باشد که از همان واقعه ناشی شده است، اثر توافق صرفاً به این دلیل که به همان واقعه مربوط است، به او تسری نمی‌یابد.

حقوق آمریکا

حق اقامهٔ دعوا برای جبران خسارت

حق زیان‌دیده در نظام آمریکا بر وجود «سبب دعوا» (Cause of Action) استوار است؛ یعنی مبنایی حقوقی که به او اجازه می‌دهد خوانده را نزد دادگاه مورد مطالبه قرار دهد. صرف اینکه شخص احساس کند زیانی به او وارد شده کافی نیست، بلکه وقایعی که به آن‌ها استناد می‌کند باید در قلمرو قاعده‌ای حقوقی قرار گیرند که حق مطالبه را برای او به رسمیت می‌شناسد (Dobbs et al., 2022, p. 12).

این امر در دعاوی مبتنی بر بی‌احتیاطی و غفلت (Negligence)، که یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مسئولیت مدنی خارج از قرارداد در آمریکا را تشکیل می‌دهند، به‌روشنی نمایان است. در منابع سنتی آمریکایی، غفلت به‌عنوان نهادی مبتنی بر مجموعه‌ای از ارکان اساسی معرفی می‌شود که از جملهٔ آن‌ها وجود تکلیف قانونی در قبال خواهان، نقض این تکلیف، ورود زیان و وجود رابطهٔ سببیت میان نقض و زیان است.

مجموعهٔ بازگفت سوم حقوق مسئولیت مدنی: مسئولیت در قبال زیان جسمی و عاطفی (Restatement (Third) of Torts: Liability for Physical and Emotional Harm) تأکید می‌کند که قواعد مسئولیت مبتنی بر غفلت با تکلیف، نقض آن، سببیت و زیان پیوند دارند (American Law Institute, 2010)؛ امری که آن را به یکی از منابع مرجع مهم در مطالعهٔ ساختار دعوای مسئولیت مدنی خارج از قرارداد در آمریکا تبدیل کرده است. این مجموعه را مؤسسهٔ حقوق آمریکا (American Law Institute) منتشر کرده است؛ نهادی حقوقی و مستقل در آمریکا که به تدوین مجموعه‌های بازگفت حقوق (Restatements) شهرت دارد (Keeton et al., 1984).

نظام آمریکا در این حوزه با تعدد منابع قواعد حقوقی متمایز می‌شود؛ قاعده ممکن است به قانون ایالتی، به یک رأی قضایی پیشین یا به اصول کلی تثبیت‌شده در حقوق مسئولیت مدنی خارج از قرارداد مربوط باشد. از این رو، تعیین صلاحیت قضایی و قانون حاکم در برخی دعاوی اهمیت فراوانی دارد، به‌ویژه هنگامی که واقعه یا طرفین آن با بیش از یک ایالت مرتبط باشند.

در دعاوی مبتنی بر غفلت، اثبات اینکه خوانده رفتاری انجام داده که به نتیجه‌ای زیان‌بار انجامیده کافی نیست، بلکه اصولاً باید اثبات شود که او در قبال زیان‌دیده تکلیفی قانونی داشته، رفتارش از سطح رفتار مقرر قانونی انحراف یافته و این انحراف به زیان منجر شده است. این ساختار، تعیین مسئولیت را به رفتار و میزان مغایرت آن با تکلیف قانونی پیوند می‌دهد (American Law Institute, 2022).

اما در برخی صور مسئولیت ناشی از افعال عمدی، ماهیت دعوا متفاوت است؛ زیرا ممکن است رفتار عامدانه باشد، مانند ضرب و جرح، حبس غیرقانونی یا برخی صور تعدی به حقوق شخصی. در این موارد، مبنای حقوقی مطالبه با ماهیت فعل و ارکان ویژهٔ دعوای مربوط پیوند دارد.

همچنین مواردی از مسئولیت مطلق (Strict Liability) وجود دارد که در آن‌ها اثبات غفلت عنصر محوری نیست، بلکه مسئولیت در قلمروهای معینی به سبب ماهیت فعالیت، کالا یا خطری که با آن همراه است، مستقر می‌شود. حدود اعمال این مسئولیت از ایالتی به ایالت دیگر متفاوت است و این امر ماهیت غیرمتمرکز نظام آمریکا را بازتاب می‌دهد (Jafari Nadoushan & Rahmani Manshadi, 2023).

بنابراین، حق زیان‌دیده در اقامهٔ دعوا پیوندی تنگاتنگ با تعیین نوع مسئولیتی دارد که دعوا بر آن استوار است. اگر دعوا بر غفلت مبتنی باشد، تکلیف مراقبت، نقض آن، سببیت و زیان باید بررسی شود؛ اگر بر فعلی عمدی مبتنی باشد، اثبات ارکان ویژهٔ آن فعل ضروری است؛ و اگر از دعاوی مسئولیت مطلق باشد، قواعد خاص آن اعمال می‌شود (Epstein & Sharkey, 2020).

دستگاه قضایی نقشی اساسی در تعیین اینکه آیا وقایع مطرح‌شده ارکان دعوا را تأمین می‌کنند یا خیر، از رهگذر تفسیر قواعد حقوقی و تطبیق آن‌ها بر وقایع ایفا می‌کند. از این رو، حق زیان‌دیده در مراجعه به دادگاه به معنای تضمین صدور حکم به نفع او نیست، بلکه به معنای فراهم‌بودن فرصت قانونی برای طرح دعوا و رسیدگی به آن مطابق قانون است (Broumand et al., 2022).

از جنبه های مهم دیگر آن است که قواعد آیین دادرسی در ایالات متحده الزاماتی را در خصوص اقامه و پیگیری دعوا مقرر می‌دارند که از جملهٔ آن‌ها صلاحیت، سمت، نفع و مواعد قانونی است. برخی جزئیات شکلی میان ایالت‌ها متفاوت است، اما رعایت این الزامات بخشی از نظامی است که نظم دادرسی قضایی را تضمین می‌کند.

بدین ترتیب روشن می‌شود که مبنای حقوقی حق زیان‌دیده در نظام آمریکا بر تعامل قواعد ماهوی مسئولیت مدنی خارج از قرارداد با قواعد شکلی ناظر بر دسترسی به دادگاه استوار است؛ به‌گونه‌ای که زیان‌دیده هرگاه مبنایی حقوقی مستند به ارکان دعوایی شناخته‌شده داشته باشد، می‌تواند جبران خسارت را مطالبه کند(Goldberg et al., 2021).

جبران زیان اقتصادی و غیراقتصادی

نظام آمریکا با گستردگی طبقه‌بندی حقوقی زیان‌هایی که می‌توانند موضوع جبران خسارت قرار گیرند، شناخته می‌شود. در رأس این زیان‌ها، زیان اقتصادی یا مالی و زیان غیراقتصادی قرار دارند و در کنار آن‌ها، خسارات تنبیهی که ماهیتی متفاوت از خسارات جبرانی دارند.

زیان اقتصادی خساراتی را در بر می‌گیرد که می‌توان آن‌ها را به‌صورت مالی بیان کرد؛ مانند هزینه‌های درمان، ازدست‌رفتن درآمد، کاهش توان کسب درآمد، هزینه‌های توان‌بخشی، زیان‌های واردشده به اموال و دیگر خسارات مالی مرتبط با فعل زیان‌بار (American Law Institute, 2026).

اهمیت این زیان‌ها در آن است که دادگاه در بسیاری از موارد می‌تواند برای تعیین میزان خسارت به اسناد، سوابق مالی، گزارش های پزشکی و دیگر ادله استناد کند. با این حال، تعیین زیان اقتصادی همواره به خساراتی که در زمان طرح دعوا عملاً واقع شده‌اند محدود نمی‌شود، بلکه ممکن است برخی خسارات آتی را نیز در بر گیرد، مشروط بر آنکه ثابت شود با صدمه یا فعل زیان‌بار مرتبط و مطابق قانون قابل ارزیابی‌اند.

برای مثال، اگر صدمهٔ واردشده به خواهان به کاهش دائمی توانایی او در کار بینجامد، زیان ممکن است صرفاً در دستمزدی که در دورهٔ درمان از دست داده خلاصه نشود، بلکه ممکن است به کاهش مورد انتظار در توانایی آتی او برای کسب درآمد نیز تسری یابد. در اینجا اهمیت گزارش‌های پزشکی و کارشناسی‌های اقتصادی در تعیین میزان زیان آشکار می‌شود (Keeton et al., 1984).

اما زیان‌های غیراقتصادی صوری از زیان را در بر می‌گیرند که نمی‌توان آن‌ها را به‌آسانی از رهگذر محاسبات مالی مستقیم تعیین کرد؛ مانند درد و رنج، پریشانی عاطفی، ازدست‌دادن لذت زندگی و برخی صور زیان‌های مرتبط با روابط شخصی یا آثار روانی صدمه.

ارزیابی خسارت

ارزیابی این نوع زیان نیازمند میزان بیشتری از تقدیر قضایی است؛ زیرا درد یا رنج خسارتی مالی نیست که بتوان آن را صرفاً با یک صورت‌حساب یا سند اثبات کرد. از این رو، دادگاه به اوضاع و احوال واقعه، ماهیت صدمه، مدت آن و آثارش بر زندگی خواهان استناد می‌کند.

ممکن است زیان‌های اقتصادی و غیراقتصادی در یک دعوا با یکدیگر نمایان شوند. برای مثال، صدمهٔ بدنی ممکن است به هزینه‌های درمان و ازدست‌رفتن درآمد بینجامد و در عین حال موجب درد و رنج و محدودیت‌هایی در زندگی عادی شود. از این رو، محدودکردن جبران خسارت به خسارات مالی مستقیم ممکن است تمام اثری را که فعل زیان‌بار پدید آورده است، بازتاب ندهد.

قلمرو جبران زیان‌های غیراقتصادی از ایالتی به ایالت دیگر متفاوت است و ممکن است برخی قوانین در برخی انواع دعاوی حدود یا شرایط خاصی مقرر کنند. از این رو، در مطالعهٔ جبران خسارت در حقوق آمریکا، باید ایالتی که دعوا تابع آن است و ماهیت حق مورد حمایت را در نظر گرفت (Epstein & Sharkey, 2020).

خسارات تنبیهی

در نظام آمریکا خسارات تنبیهی (Punitive Damages) نیز وجود دارند که از حیث ماهیت با خسارات جبرانی تفاوت دارند. این خسارات صرفاً جبران زیانی را که به خواهان وارد شده هدف قرار نمی‌دهند، بلکه می‌توانند در مواردی که قانون اجازه می‌دهد، تنبیه رفتاری را که از درجهٔ معینی از شدت یا تجاوز برخوردار است و بازداشتن از تکرار آن را نیز هدف گیرند.

این خسارات صرفاً با احراز مسئولیت مدنی به‌طور خودکار اعطا نمی‌شوند، بلکه تابع شرایطی‌اند که بسته به ایالت و نوع دعوا متفاوت است. از این رو، نباید آن‌ها را با جبران زیان مادی یا معنوی خلط کرد.

این طبقه‌بندی نشان می‌دهد که نظام آمریکا میان کارکرد جبرانی و کارکرد بازدارنده تمایز قائل می‌شود. خسارات اقتصادی و غیراقتصادی اساساً معطوف به جبران زیان واردشده به خواهان‌اند، در حالی که خسارات تنبیهی با ملاحظات دیگری مرتبط با رفتارِ موضوع مسئولیت پیوند دارند.

جبران زیان احتمالی و آتی

از مسائل مهم دیگر آن است که خواهان صرفاً به سبب وجود احتمالی نظری برای وقوع زیانی که ثابت نشده، مستحق جبران خسارت نیست؛ بلکه حکم باید بر ادله‌ای استوار باشد که دادگاه را قادر سازد ماهیت زیان، دامنهٔ آن و رابطه‌اش با فعل موضوع دعوا را تعیین کند.

همچنین زیان آتی ممکن است هنگامی مورد توجه قرار گیرد که امتداد آن به‌گونه‌ای قابل پیش‌بینی باشد که بتوان آن را مطابق معیارهای قابل اعمال اثبات کرد. این امر به‌ویژه در موارد صدمات بلندمدتی که مستلزم درمان مستمرند یا بر توانایی شخص در کار اثر می‌گذارند، نمایان می‌شود.

این قواعد از یک سو به حمایت از زیان‌دیده و از سوی دیگر به جلوگیری از گسترش مطالبات جبرانی فاقد پشتوانهٔ ادله می‌انجامند و میان این دو توازن برقرار می‌کنند. جبران خسارت باید بر زیانی حقوقی و قابل اثبات استوار باشد، نه بر صرف ادعای خسارت (Goldberg et al., 2021).

نتیجه‌گیری

به‌کارگیری فناوری‌های نوین در حوزهٔ پزشکی به واقعیتی اساسی در طبابت تبدیل شده و سهم بسزایی در توسعهٔ ابزارهای تشخیص و درمان و ارتقای سطح خدمات سلامت داشته است. با این حال، این تحول در مقابل، صور تازه‌ای از مخاطرات و

خطاهای پزشکی پدید آورده است که از حیث ماهیت با خطاهای سنتی تفاوت دارند؛ امری که چالش‌های حقوقی مرتبط با تعیین مسئولیت مدنی در قبال زیان‌های ناشی از آن‌ها را به وجود آورده است.

مطالعهٔ تطبیقی حقوق عراق، حقوق ایران و حقوق آمریکا نشان داد که قواعد عمومی مسئولیت مدنی می‌توانند مبنای مهمی برای رویارویی با بخشی از این زیان‌ها باشند، اما ماهیت فنی و پیچیدهٔ خطاهای پزشکی نوین ممکن است تعیین منشأ خطا و اثبات رابطهٔ سببیت میان به‌کارگیری فناوری و زیان واردشده به بیمار را دشوار سازد. همچنین تعدد طرف‌های دخیل در تولید، توسعه و به‌کارگیری فناوری پزشکی، ضرورت بازنگری در برخی سازوکارهای سنتی تعیین مسئولیت را ایجاب می‌کند.

در پرتو این یافته‌ها، ضرورت توسعهٔ تنظیم حقوقی مسئولیت مدنی پزشکی متناسب با تحولات فنی آشکار می‌شود؛ به‌گونه‌ای که میان حمایت از بیماران از یک سو، و پرهیز از تحمیل مسئولیت نتایج فنی‌ای که خارج از حیطهٔ کنترل پزشکان و مؤسسات درمانی است از سوی دیگر، توازن برقرار گردد. همچنین تقویت قواعد اثبات و کارشناسی فنی و تعیین تعهدات هر یک از طرف‌های مشارکت‌کننده در چرخهٔ فناوری پزشکی ضروری است تا حمایت حقوقی مؤثر از زیان‌دیدگان تضمین شود.

همچنین از این پژوهش برمی‌آید که تحول فناورانه در حوزهٔ پزشکی را نباید عاملی دانست که لزوماً به افزایش مسئولیت پزشک می‌انجامد، بلکه باید آن را عنصری تازه در فرایند پزشکی تلقی کرد که تعیین دوبارهٔ ماهیت تعهدات هر یک از طرف‌های آن را ایجاب می‌کند. تعهد پزشک به به‌کارگیری فناوری‌های نوین باید با تکلیف احراز تناسب آن‌ها با وضعیت پزشکی، رعایت دستورالعمل‌های فنی مربوط و پیگیری نتایج به‌کارگیری آن‌ها همراه باشد، در حالی که نهادهای تولیدکننده و توسعه‌دهنده تعهداتی در خصوص ایمنی محصول، دقت طراحی و به‌روزرسانی آن و افشای مخاطراتش بر عهده دارند. بنابراین، تعیین مسئولیت باید بر ماهیت نقشی که هر طرف ایفا کرده و میزان مشارکت او در وقوع زیان استوار باشد، نه بر فرض انتزاعی مسئولیت یک طرف.

افزون بر این، پژوهش اهمیت برقراری توازن میان حق بیمار بر حمایت و جبران خسارت از یک سو، و ضرورت ممانعت از به تعویق افتادن پیشرفت و نوآوری در حوزهٔ پزشکی به سبب گسترش بی‌ضابطهٔ قلمرو مسئولیت مدنی از سوی دیگر را آشکار می‌سازد. این امر مستلزم وضع قواعد حقوقی روشنی است که دسترسی بیمار به ادلهٔ اثبات و کارشناسی فنی مناسب را تضمین کند و دستگاه قضایی را در تعیین منشأ خطا و رابطهٔ سببیت، با در نظر گرفتن ویژگی‌های فنی فناوری مورد استفاده، یاری رساند.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

نویسندگان به نحو مساوی در نگارش مقاله همکاری داشتند.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافعی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

الأحمد، محمد سلیمان. (۲۰۰۸). الخطأ وحقیقة أساس المسؤولیة المدنیة فی القانون العراقی: دراسة تحلیلیة (الطبعة الأولی). دار التفسیر للنشر والإعلان.

الفضل، منذر. (۲۰۱۲). المسؤولیة الطبیة (الطبعة الأولی). دار الثقافة للنشر والتوزیع.

تیموری، مهرداد؛ اسدی‌نژاد، سیدمحمد؛ و جعفریان، وهب. (۱۴۰۵). بازاندیشی نظریهٔ مسئولیت و ضمان پزشک در استفاده از ابزارهای مبتنی بر هوش مصنوعی از منظر حقوق پزشکی. *فصلنامهٔ حقوق پزشکی*، (پیاپی ۶۱).

خانی، حسن؛ و نوجوان، علیرضا. (بی‌تا). بررسی مسئولیت مدنی دولت و وزارت بهداشت در جبران خسارات ناشی از شیوع ویروس کرونا. فصلنامهٔ علمی فقه و حقوق نوین. ۱۵(۷).

دیلمی، احمد. (۱۴۰۵). المسؤولیة المدنیة والضمان القهری (الطبعة الأولی). منشورات جامعة قم.

ذنون، حسن علی. (۱۹۶۲). العقود المسماة (الجزء الثالث). شرکة الرابطة للطباعة والنشر.

صفایی، سید حسین؛ و رحیمی، حبیب‌الله. (بی‌تا). مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد). سمت.

صفایی، سید حسین؛ و رحیمی، حبیب‌الله. (۱۳۹۷). مسئولیت مدنی تطبیقی (چاپ اول). مؤسسهٔ مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.

عبدالحکیم، فؤاد. (۱۹۹۸). التعویض المدنی: المسؤولیة العقدیة والتقصیریة. منشورات الحلبی الحقوقیة.

عنید، فاتن قاسم؛ و عبده، محمد. (۲۰۲۴). التعویض فی المسؤولیة المدنیة التقصیریة بالقانون العراقی. *مجلة الکوفة للعلوم القانونیة والسیاسیة*. ۱۶(۵۹).

https://journal.uokufa.edu.iq/index.php/kjlps/article/view/21694

غلامعلی‌زاده، محمد؛ و اختر‌کاوان، آرمین. (۱۴۰۳). مصالحهٔ غرامت در مسئولیت مدنی. *پژوهش‌های حقوقی*. ۲۳(۶۰).

فرج پور، رضا و گانکل، دیوید جی. (۱۴۰۵). هوش مصنوعی در ترازوی قانون، مطالعهٔ تطبیقی الگوهای جهانی تنظیم‌گری و الزامات حقوقی ایران. *پژوهشهای حقوقی*. (e250394). https://doi.org/10.48300/jlr.2026.593103.3242

فرج پور، رضا، محمودی مقدم، سید مصطفی، بابایی، داریوش، رستمی، حمیدرضا و کیانی، محمدجواد. (۱۴۰۴). آثار و پیامدهای حقوقی اعطای شخصیت حقوقی به سیستم‌های هوش مصنوعی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، ۴(ویژه نامه)، ۱–۲۸. https://doi.org/10.22034/api.2026.2087166.1696

قانون مدنی عراق شمارهٔ (۴۰) مصوب ۱۹۵۱ با اصلاحات بعدی. (۱۹۵۱). الوقائع العراقیة، شمارهٔ ۳۰۱۵، ۸ سپتامبر ۱۹۵۱.

قانون مسئولیت مدنی. (۱۳۳۹). مصوب ۷ اردیبهشت ۱۳۳۹.

محقق داماد، سید مصطفی. (۱۳۸۱). قواعد فقه: بخش مدنی ۲. مرکز نشر علوم اسلامی.

References

Abdelhakim, F. (1998). Civil compensation: Contractual and tortious liability. Al-Halabi Legal Publications.

Al-Ahmad, M. S. (2008). Error and the true basis of civil liability in Iraqi law: An analytical study (1st ed.). Dar Al-Tafsir for Publishing and Advertising.

Al-Fadl, M. (2012). Medical liability (1st ed.). Dar Al-Thaqafa for Publishing and Distribution.

American Law Institute. (2010). Restatement of the law third, torts: Liability for physical and emotional harm (Vol. 1). The American Law Institute.

American Law Institute. (2022). Restatement of the law third, torts: Remedies (Tentative Draft No. 1). The American Law Institute.

American Law Institute. (2026). Restatement of the law third, torts: Remedies. The American Law Institute.

Aneed, F. Q., & Abdo, M. (2024). Compensation in tortious civil liability under Iraqi law. *Kufa Journal of Legal and Political Sciences, 16*(59). https://journal.uokufa.edu.iq/index.php/kjlps/article/view/21694

Broumand, N., Mousavi Bojnourdi, S. M., & Amin, S. M. (2022). Civil liability of the doctor in errors caused by medical fertility. *Journal of Quran and Medicine, 7*(1).

Civil Liability Act. (1960). Approved 27 April 1960.

Deylami, A. (2026). Civil liability and compulsory guarantee (1st ed.). Qom University Publications.

Dhnoon, H. A. (1962). Named contracts (Vol. 3). Al-Rabita Company for Printing and Publishing.

Dobbs, D. B., Hayden, P. T., & Bublick, E. M. (2022). Torts and compensation: Personal accountability and social responsibility for injury (9th ed.). West Academic Publishing.

Epstein, R. A., & Sharkey, C. M. (2020). Cases and materials on torts (12th ed.). Wolters Kluwer.

Farajpour, R. & GUNKEL, D. J. (2026). AI on the Legal Balance, A Comparative Study of Global Regulatory Models and Legal Requirements in Iran. (e250394). *Journal of Legal Research*, e250394. https://doi.org/10.48300/jlr.2026.593103.3242

Farajpour, R., Mahmoudi Moghadam, S. M., Babaei, D., Rostami, H. & Kiani, M. J. (2025). The Legal Effects and Implications of Granting Legal Personality to Artificial Intelligence Systems in Iranian Law and the Law of the European Union. *New researches in Islamic Humanities Studies*, *4*(Special Issue), 1–28. https://doi.org/10.22034/api.2026.2087166.1696

Gholamalizadeh, M., & Akhtarkavan, A. (2024). Settlement of damages in civil liability. *Legal Research, 23*(60).

Goldberg, J. C. P., Sebok, A. J., & Zipursky, B. C. (2021). Tort law: Responsibilities and redress (5th ed.). Wolters Kluwer.

Iraqi Civil Code No. 40 of 1951 with subsequent amendments. (1951). Al-Waqai' Al-Iraqiya, No. 3015, 8 September 1951.

Jafari Nadoushan, A. A., & Rahmani Manshadi, H. (2023). Civil liability arising from health and medical research. *Journal of Community Health Research, 12*(2), 285–296. https://doi.org/10.18502/jchr.v12i32.14604

Keeton, W. P., Dobbs, D. B., Keeton, R. E., & Owen, D. G. (1984). Prosser and Keeton on the law of torts (5th ed.). West Publishing.

Khani, H., & Nojavan, A. (n.d.). Examining the civil liability of the government and the Ministry of Health in compensating damages caused by the spread of the coronavirus. *Scientific Quarterly of New Jurisprudence and Law, 15*(7).

Mohaghegh Damad, S. M. (2002). Rules of jurisprudence: Civil section 2. Islamic Sciences Publishing Center.

Safaei, S. H., & Rahimi, H. (n.d.). Civil liability (extra-contractual obligations). SAMT.

Safaei, S. H., & Rahimi, H. (2018). Comparative civil liability (1st ed.). Shahr-e Danesh Legal Studies and Research Institute.

Teymouri, M., Asadinejad, S. M., & Jafarian, V. (2026). Rethinking the theory of physician liability and guarantee in the use of artificial intelligence-based tools from the perspective of medical law. *Medical Law Quarterly*, (61).